

Sosyal Bilimler Dergisi / The Journal of Social Sciences

Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl: 6, Sayı: 34, Şubat 2019, s. 85-100

ISSN: 2149-0821 Doi Number:<http://dx.doi.org/10.16990/SOBIDER.4836>

Doç. Dr. Ebru BURCU YILMAZ

İnönü Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,
ebru.yilmaz@inonu.edu.tr

HAFIZA KİMLİK VE ESTETİK BAĞLAMINDA ABDÜLHAK ŞİNASI HİSAR'IN ESERLERİNDE ŞEHİR

Özet

Şehir, sadece sosyolojinin ya da yerel yönetimlerin konusu olmayıp interdisipliner bir çalışma sahasıdır. Şehrin ana unsuru olan insanı ilgilendiren her alan, şehre dair katkı sunabilir. Bu alanlardan biri olan edebiyat, insanı ele alma tarzı, mekân okumalarına dair geliştirdiği kuramsal stratejiler, muhayyileyi aktif kılan unsurları ve eşyaya bakış biçimi ile şehrin tanımlanmasını sağlayan bir bileşen olarak dikkate değer veriler sunar. Edebiyat ve şehir ilişkisi bağlamında yapılacak incelemelerin, edebiyat araştırmalarının yanı sıra mimarî, yerel yönetimler, sosyoloji gibi alanların literatüründe de bir eksikliği gidereceği düşünölmektedir.

Edebiyatın kalem darbeleriyle inşa ettiği şehirlerin yeryüzündeki karşılıklarını, geleceğin şehir tasarımında uygulanabilirlikleri açısından incelemek, ruhu olan ve insan odaklı şehirlerin inşasına katkı sağlayacaktır. Örneklerin Abdölhak Şinasi Hisar metinlerinden seçileceği bu çalışma, hâfıza ve kimlik mekânlarının önemine işaret etmekle birlikte, mazi düşüncesinin refakat ettiği şehir fotoğraflarından hareketle kent estetiğine dair tespit ve öneriler ortaya koyarken, edebiyatın sosyal bilimler içindeki işlevselliğine vurgu yapmayı amaçlamaktadır.

Anahtar kelimeler: Şehir, kent, hâfıza, kimlik, estetik, edebiyat, Abdölhak Şinasi Hisar.

THE CITY IN THE WORKS OF ABDULHAK ŞİNASİ HİSAR THE CONTEXT OF MEMORY IDENTITY AND AESTHETIC

Abstract

The city is not only the subject of sociology or local governments, but an interdisciplinary field of study. Every area that interests the human that main element of the city can contribute to the city. Literature, which is one of these fields, offers considerable value as a component that enables the identification of the city by the way it deals with people, the theoretical strategies it develops about space reading, the imaginative active elements. It is thought that the studies to be done in the context of literature and city relation will be lacking in literature of areas such as architecture, local governments, sociology as well as literature researches.

Studying the the cities responses on earth of literature that have been built with pencil blows in terms of their applicability in the future city design will contribute to the building of soulful and human-oriented cities. This work, which will be chosen from the texts of Abdülhak Şinasi Hisar, aims to emphasize the function of literature in social sciences while pointing out the importance of the acclaimed and identity spaces and revealing the suggestions and proposals about urban aesthetics from the photographs of the city accompanied by the past thought.

Key words: City, urban, memory, identity, aesthetics, literature, Abdülhak Şinasi Hisar.

GİRİŞ

Şehir, sadece sosyolojinin ya da yerel yönetimlerin konusu olmayıp interdisipliner bir çalışma sahasıdır. İnsanı ilgilendiren her alan, şehre dair katkı sunabilir. Bu alanlardan biri olan edebiyat, insanı ele alma tarzı, mekân okumalarına dair geliştirdiği kuramsal stratejiler, muhayyileyi aktif kılan unsurları ve eşyaya bakış biçimi ile şehrin tanımlanmasını sağlayan bir bileşen olarak dikkate değer veriler ortaya koyar.

Edebî eserlerdeki mekân üzerine yapılan okumalar sosyal bilimlere önemli katkılar sunabilir. Mimarî deneyimin felsefe, sanat ve edebiyatla desteklenmesi, şehirlerde temizlik, güvenlik, mahremiyet, gelir dağılımı ve işbölümü gibi alanların, insanî değerleri merkeze alarak düzenlenmesini sağlayabilir. Bu sebeple edebî eserlerdeki şehir temsillerinin incelenmesine yönelik çalışmaların yapılması geleceğin şehir planlamasında ihtiyaç duyulan kaynaklara çeşitlilik ve zenginlik kazandırabilir.

Şehir estetiği, ihmal edilen ve günümüzde yeniden ilgi duyulmaya başlayan bir alan olarak nitelikli başvuru kaynaklarından oluşan bir kitaplığa ihtiyaç duymaktadır. Yerel yönetimler alanının öncelikli müracaatını bekleyen bu kitaplığın teşkilinde edebiyat da öncelikli başvuru alanlarından biri olmalıdır. Çünkü estetik algının ayrıntılı bir şekilde gözlemlenebileceği edebî eserler, eşyaya ve nesneye, değersizleştirmeden ve tüketmeden bakışı sağlayan tecrübeler sunar. Estetik ve edebiyatın işbirliğine yer veren bir çalışma, bireyde ve toplumda estetik tavır ve terbiyenin oluşmasında yapılandırıcı bir etkiye sahip olabilir. Bu sebeple edebiyat ve şehir ilişkisi bağlamında yapılacak incelemelerin, edebiyat araştırmalarının yanı sıra mimarî, yerel yönetimler, sosyoloji gibi alanların literatüründe de bir eksikliği gidereceği düşünülmektedir.

Kültür birikimi, yaşama üslûbu ve medeniyet anlayışının görünür kılındığı yapılar, eserler vardır. Bunların bir kısmı bilinçli bir üretimle ortaya çıkarken bir kısmı da kolektif bilinçdışının yansımaları gibi toplumun ruhunu dışavuran göstergeler halinde somutlaşır. İnanç ve değerler dünyasının varlık ve kâinat telakkisi gibi çeşitli tesirler de bu süreçte göstergeler üzerinde belirleyici olur. Daha ziyade estetiğin konusu olan maddeye nakşedilen hususlar aynı zamanda şehrin insana yaşattığı estetik tecrübenin de mahiyetini ortaya koyan ayrıntılara sahiptir.

Suut Kemal Yetkin, *Estetik Doktrinler* kitabının önsözünde “bugünün estetik sorunlarını anlayabilmek için, bu alanda yapılan çabaların, kazanılan başarıların tarihini öğrenmemiz gerekmektedir” (2007: 3) der. Bugün, şehir estetiği konusundaki yanlış uygulamaları, tahrifat ve ihmali, doğru bir şekilde tespit edebilmemiz için başarılı uygulamaların ve bu uygulamaların ölçütlerinin tarihini iyi bilinmelidir. Bu konuda bilgi alınabilecek tek alan şehircilik tarihine ait kaynaklarla sınırlı değil. Estetik tezahür ve algının hayatın akışı içinde görünürlük kazandığı edebî eserler de şehrin estetiğine dair birikimin görebileceği veriler sunar. Bu sebeple, mekânın hafızasını edebiyat üzerinden müşahade etmek ve anlamak, bugünün şehir inşâsı ve geleceğin şehir tasavvuruna yapıcı katkılar sunabilir.

Türk edebiyatında mekân-insan ilişkisini ayrıntılı bir şekilde görebileceğimiz metinler arasında Abdülhak Şinasi Hisar (1888-1963) külliyyatının özel bir yeri vardır. Onunla birlikte Ahmet Hamdi Tanpınar, Samiha Ayverdi, Refik Halit Karay gibi isimler de sayılabilir. A. Şinasi Hisar'ın eserlerinde bir leit motif halinde tekrar edilen mâzî düşüncesi mekânın kimliği ve belleği ile birlikte ele alınır. Böylece onun metinlerinde mekân, sadece coğrafi ve topografik bir tanımlama aracı olmaktan çıkarak, insanın ruhuyla, kimliğiyle ve hafızasıyla birlikte barındığı bir yere dönüşür. İstanbul merkezli bir mekân anlatımını tercih eden Abdülhak Şinasi Hisar, özellikle Boğaz, Üsküdar ve Çamlıca'dan hareketle şehrin ruhunu ve bu ruhu besleyen kaynakları ön plana çıkarır. Çalışmanın teorik çerçevesine dair örneklerin seçileceği Hisar metinleri, bugünün kent planlaması ve estetiğine ilham verecek ayrıntılara sahiptir. Bu bakımdan ruhu çekilerek adeta cesede dönüşme tehlikesiyle yüz yüze olan bugünün kentlerini bellek, kimlik ve estetik olmak üzere üç merkezi kavram etrafında ele alırken edebiyatın hayal şehir imgelerinin bugüne katkısı olup olmayacağı konusu tartışmaya açılacaktır.

Bellek ve Zaman: Şehrin Hafızası

“Şâirleri okumak, aslında düşünmaktır.”

Gaston Bachelard

İnsanın eylem ve tecrübeleri bir birikim halinde sonraki zamana aktarılırken hâfıza ile kayıt altına alınan bu birikim mâzinin sesini geleceğe taşır. Bachelard'ın ifade ettiği gibi mekân, “peteklerinin binlerce gözünde, zamanı sıkıştırılmış olarak tutar” (1996: 36). Tıpkı sağlıklı bir insan gibi, şehir de bir hâfizaya muhtaçtır. Zira, şehir ve insan arasındaki aidiyet ilişkisi kuşaktan kuşağa aktarılan kültürel kodlarla da yakından ilgilidir.

Şehir çalışmalarında edebiyatın işlevi ve ilhamını edebiyattan alan hayal şehir tasarımlarının uygulanabilirliği, bir soru etrafında tartışmaya açılabilir: Şehir ya da bugünün kentinin bir hafızaya ve kimliğe ihtiyacı var mıdır? Manevî bir çehreye sahip olmak bugünün kent gerçeği için ne ifade ediyor? Bugünün koşulları düşünüldüğünde istatistikî ve yapısal

unsurların dışında şehri tanımlayan diğer alanların gerekliliği çeşitli açılardan sorgulanabilir. Bu sorulara cevap ararken Abu Dabi şehrine on yedi km. uzaklıkta kurulan Masdar City örneği bir fikir verebilir. Tüm maddi olanaklar kullanılarak inşa edilen, hava kirliliğinin sıfırlandığı, çevresel olumsuzlukların giderildiği son derece konforlu ve sağlıklı bir şehir kurmak bugünün teknik ve iktisadi kazanımları ile mümkündür. Ki bu proje Masdar City adıyla hayata geçmek üzeredir. Ancak bu şehrin tek olumsuz tarafı, köklerinin ve bir hafızasının olmamasıdır. Belleği olmayan bir şehri insanın yuva haline getirmesi rûhen ne kadar sağlıklı olabilir? *“Metropolitan bir kentte artık, insanın atalarının ve ailesinin nereden geldiğinin bilindiği ile ilgili kentsel aidiyet hissi yitirilmiştir. Toplumsal alanda herkes yabancıdır ve toplumsal davranış ilkeleri de kaybolmuştur”* (Erzen, 2015:176).

Kalabalık insan gruplarının birbirinden bağımsız bir şekilde alelade kümelenildiği bir yer olmayan şehir, farklı insanlardan oluşmakla birlikte bu farklılığın bir yaşama kültürü etrafında bir araya gelmesi zorunludur. Aristo'nun, *“bir şehir, farklı türde insanlardan oluşur; benzer insanlar bir şehir inşa edemezler”* tanımında olduğu gibi şehri oluşturan sosyolojik yapı ve kültürel doku, ‘şehirli’ olma noktasında birleşir. Şehrin örgütlenme biçimi aynı zamanda şehirli insanın tarih boyunca elde ettiği kazanımların da gelişim çizgisini gösterir. Bu sebeple şehrin hafızası insanlığın hafızası olarak da okunabilir. Şehrin belleğinde muhafaza edilen sadece çevresel ve yapısal unsurlar değil insanlığın asırlar boyunca geliştirdiği, kültür, sanat, felsefe ve bilim alanlarındaki birikimlerdir.

Edebiyat ve şehir ilişkisi bağlamında edebiyatta şehrin yer alma biçimlerine baktığımız zaman, klasik metinlerden postmodernist metinlere kadar şehir ve insan ilişkisinin farklılaşarak işlendiğini görürüz. Coğrafi bir yerleşim mekânı olarak klişe tasvirlerle sunulan şehir temsilleri, kimlik mekânı olarak işlenmesinin yanı sıra bireyin kaçış ve arayış gibi yönelimlerle kimi zaman mücadele ettiği kimi zaman da bir sığınak olarak gördüğü yere dönüşür. Hatta bazı edebî eserlerde şehir, başlı başına bir kahraman olarak vakanın merkezinde yer alır ve dramatik aksiyonun şekillenmesinde etkili bir unsur olarak karşımıza çıkar. Edebiyattaki şehir temsilleri insanlar üzerinde o derece etkilidir ki, bazı şehirler edebiyata konu oldukları nispette tanınmış; yazarın kalem ve hayalle inşa ettiği şehrin etkisi neredeyse gerçek şehirlerin önüne geçmiştir. Örneğin James Joyce'un “Dublin, yerle bir olsa benim metinlerime bakılarak tekrar inşa edilebilir” derken ortaya attığı iddia, edebiyatın bir mekân sanatı olarak inşa ve imâra olan katkısını dikkatlere sunar.

Türk edebiyatında bir sembol şehir olarak kabul edilen İstanbul'un manevi çehresini ve ruhanîyetini aksettiren önemli araçlardan biri de edebiyattır. Edebiyatın dilinde canlılık kazanan ve yaşayan bir varlık gibi değerlendirilen şehir; tarih, coğrafya ve kültürün yanı sıra toplumsal dokunun her ayrıntısıyla ilişki içindedir. Bu bakımdan edebiyatın şehirlerini okumak aynı zamanda şehirlerin tarih içinde yükledikleri özel misyonları, tarihsel olaylardan etkilenme dereceleri ve toplumdaki kültür değişmelerinin gözlemlenebileceği özel alanlara dair veri elde edilebilecek bilgi kaynaklarına sahip olmak anlamına gelir.

Abdülhak Şinasi Hisar metinlerinde mekân adeta bir roman kahramanı gibi ön plandadır. Mekânın doğurduğu insan kadar, insanın inşa ve imarıyla şekillenen mekân da dikkatlere sunulur. Şehirle birlikte şehrin sokaklarını adım adım dolaşan şehirli ve onun bakışı ayrıntılı olarak işlenir. Kişinin kendisine karşı olan sorumluluğu kadar şehirli olarak üstlendiği sorumluluğa da dikkat çekilir. İstanbul, sadece nostaljik fotoğraflarla sunulan bir şehir olmanın ötesinde, kültür ve medeniyet anlayışının mücessem hale geldiği kendine özgü rengi, sesi ve

kokusu olan bir şehir olarak resmedilir. Şehrin hafızasını oluşturan birikimden hareketle, kimliği oluşturan bileşenlere doğru açılım sergileyen anlatımıyla Hisar, insan ve şehrinin karşılıklı olarak birbirini nasıl şekillendirdiğini anlatmaya çalışır. Okuyucu, geçmişe yaptığı yolculukla bugünün şehrinin mahrum kaldığı vasıfları görme imkânı bulurken kayıplar ve tahribatın boyutlarını fark edebilir. Yazar, *Ali Nizami Bey'in Alafrangalığı ve Şeyhliği* romanında mâzîyi edebiyatın aynasından seyretmenin sanat ve felsefenin birleştiği bir eylem olduğunu ifade ederken sanatı en yüksek felsefe kadar etkili bir vasıta olarak vasıflandırır: “*Bir geçmiş zamanı böyle bütün hususiyetleri, renkleri, şekilleri ve insanlarıyla göstermek bütün bir felsefe ayarında tutulacak bir muvaffakiyet değil midir? (...) İşte, muvaffak olunca sanat da en yüksek felsefe gibi bunu mükemmel olarak gösterir!*” (s.215)

Çamlıcadaki Eniştemiz'de, İstanbul'un çeşitli semtlerinde dolaşan kahraman anlatıcı, geçmişe dönerek hafızanın bahçelerinden derlediği anıları aktarırken, şehrin sokaklarında yürüyen, koşan, mekânı seyreden ve düşünen insanı, şehirle kurduğu iletişimi yansıtarak sunar. Vapura ya da tramvaya yetişmek için koşan insanlar, Çamlıca'ya tırmanan arabanın içinden çevreyi temâşa eden yolcular, at koşturmaya müsait mahallelerde yaşayan sakinler, mekân ve beden ilişkisi doğrultusunda farklı tecrübeler aksettirirler. Bu bağlamda çevresel mekân üzerine yapılacak analizler, okuru, şehrin zaman içinde beden hareketlerini sınırlayacak hatta yer yer engelleyecek şekilde bir dönüşüm yaşadığı gerçeğine ulaştırır.

Romanda, mekânın hafızasına işaret eden bir başka ayrıntı da kişinin doğduğu evde ölmesi yani yuvanın günübürlük ve alınıp satılan bir meta olmaktan uzak bir kabulle, mukimlerinin rüyalarıyla birlikte, bedenleri ve ruhlarına da sığınak olmasıdır. Ev ve evin biriktirdiği anılar kuşaktan kuşağa aktarılırken mekânın hafızası da korunmuş olur. Ancak evin, yuva imgesinden uzaklaşarak sadece barınma işlevini yerine getiren bir konuta dönüştüğü günümüzde şehrin hafızasına dair kayıplar Hisar'ın metinlerindeki ayrıntılarla fark edilir: “*O zamanlar ki, herkes içinde doğduğu mahalleye, hatta eve, hatta evinin içindeki odasına sâdik ve âdetâ âşık kalırdı. O zamanlar ki, insanlar aynı evin içinde, doğdukları ve beşiklerinin sallandığı odaya bitişik bir odanın döşeğinde can verirdi ve çok kere, cesetleri de, çocukken sularıyla oynadıkları bir çeşmenin sularıyla yıkanırdı.*” (Çamlıcadaki Eniştemiz, s.157)

Abdülhak Şinasi Hisar gibi çevresel mekânlara eserlerinde geniş bir şekilde yer veren yazarlar, edebiyatın yanı sıra şehir tarihi yazımına da katkı sunarlar. Eserlerde geçen yer isimleri şehrin, mahallenin ya da muhitin isminde, geçen zaman zarfında meydana gelen değişiklikleri göstermesi bakımından şehrin hafızasını koruyan bir bellek olarak kabul edilebilir. Mekânın isminden yerleşim planına kadar verilen bilgiler, bugünün Çamlıca'sında yaşanan değişimin boyutlarını göstermesi bakımından da dikkate değerdir. Hisar'ın ‘birer şiiir yatağı’ olarak tanımladığı bu yerlerin isimlerinin zamanla işaret ettiği anlamı kaybederek orijinalinden farklılaşması ya da semtin mimarî yapısında yaşanan tahrifat ve yıkımlar da çevresel tasvirler üzerinden ulaşılabilecek veriler olarak tespit edilebilir:

“*Nihayet, asıl Çamlıca demek olan Kısıklı caddesi, solda, Büyük Çamlıca sağda, Kısıklı meydanında, Küçük Çamlıca yolları başlar ve etraftı yine şâirane isimler sarardı. Karşımızda uzun Alemdağı caddesi, sağ tarafta Suphi Paşa'nın kır menekşesi kokuları ve bülbül sesleriyle meşhur büyük korusu, daha ileride, Libâde, korunun arkasından geçen Bulgurlu caddesi üstünde, sol tarafta Hanım seddi denen bir yer vardır ki, hakikat o civardaki köşlerde bulunan hanımlar, akşamları buraya gelirler, serili ehiramlar üzerinde oturlardı. Daha sonra Bulgurlu*

ve Söğütlü çayırı gelirdi ki orada Hüseyin Cahit Bey'in hikâye ettiği köy düğünleri olurdu.” (Çamlıcadaki Eniştemiz, s.31)

Hisar'a göre şehir tarihinin yazımında edebiyatçılara önemli görevler düşmektedir. Şehir yazılarının yetersiz olması şehrin hafızasının sağlıklı bir şekilde gelecek kuşaklara aktarılmasını engellediği gibi bugünün şehrini besleyecek bir mâzî hayalinden de mahrum bırakmıştır. Şehir hayatının bir kalemin refakatine ve tanıklığına ihtiyaç duyduğuna inanan Hisar, şehrin yakın tarihi ve hatırlarının kaybolmasını, tabir edilmediği için sırra dönüşen bir rüyanın âkıbetine benzetir:

“Düşüncelerimizi ifade ve ömürlerimizi hikâye etmesini iyi bilmemişiz ve bir şeyin yapılmasına verdiğimiz kıymet nispetinde o şeyin söylenilmesine ehemmiyet vermemiştir. (...)Boğaziçi'nin en yakın tarihini ve hatıralarını bile unutmuşuz. (...) Boğaziçi mehtaplarını da yazmamışız. Birer oya, birer dantela kadar ince, eski zaman gelinlerinin sırma telli duvakları gibi parıltılı, bir memleket meyvesinin şerbeti kadar tatlı olan bu mehtaplı ve sazlı gecelerin gönüllerde yavaşça eriyerek sanki bir başka âleme intikal eder gibi geçişlerini vaktiyle o kadar seven Türk zevki bunları bile tespit edememiş. Bütün bu geceler bir sır gibi yaşanmış yine bir sır gibi kalmış.” (Boğaziçi Mehtapları, s. 265)

Şehrin öyküsünü gelecek kuşaklara aktaran araçlardan biri olan edebiyat, kurmacanın imkânlarını kullanarak muhayyilede inşa edilen şehirlerin bugünün şartlarında yorumlanarak görünür hale gelmesini sağlayabilir. Bu çaba, edebiyatın hayata uygulanabilirliğini göstermesi açısından önemli olduğu kadar, mevcut sorunlara farklı disiplinler ışığında çözüm üretme noktasında da kayda değer sonuçlar ortaya çıkarabilir. İnsan gibi şehrin de sağlıklı bir hâfızaya sahip olması gerçeğinden hareketle, Hisar metinlerine bakıldığında süreklilik duygusunu kazandıran zaman ve mekân idrâkinin, onun eserlerinde temel bir mesele olarak ele alındığı sonucuna varılabilir. Bu bağlamda şehir temsilleri ve şehre ait göstergelerin her biri, içerisinde, şehirle insan arasındaki bağı güçlendiren aidiyet duygusunun temelindeki hafıza, kimlik ve estetik gibi unsurları yansıttığı görülür.

Kimlik İnşası ve Şehirlilik

“Mekânın yalnız gözle görebildiğimiz kadarı bize aittir; biz ise tamamen ona aidiz.”

Derviş ve Ölüm/Meşa Selimoviç

Geleneksel yaklaşıma uygun isimlendirmeye şehir; güncel problemlerin ışığındaki tanımıyla kent meselesi ele alınırken çoğunlukla mekân tek başına bir değer olarak ön plana çıkar. Halbuki mekânı dolduran eşya ve diğer nesnelere yanında, mekân kurucu özelliğiyle insanın etki ve işlevi oldukça önemlidir. “Şerefü'l-mekân bi'l mekân” düsturuna göre mekânı anlamlandıran esas öge olan insan, içine doğduğu dünyayı bir yerleşim alanına dönüştürürken diğer canlılardan farklı olarak bir bilincin refakatinde doğayı dönüştürür. “İnsan nereye giderse gitsin, kendisini, gittiği yerin doğal koşullarına hatta sosyal ve kültürel koşullarına terk etmeyecektir. Doğal koşullara karşı koyacak, alacağı önlemlerle doğal koşullara egemen olmaya çalışacaktır. Halbuki havyan doğaya uymak zorundadır”(Mengüşoğlu, 1988: 272)

Şehri inşâ ve imar ederken kendi kimliğini de zenginleştirme imkânı bulan kişi ‘şehirlî’ olarak tanımlanabilir. Kişi, yaşadığı şehre bakarken bilgiye dayalı tavrın yanı sıra onunla,

ekonomik tavır ve estetik tavır gibi farklı boyutlarla ilişki kurabilir. Özneye nesne arasında estetik hazza dayalı bir ilişkinin ortaya çıkabilmesi için her ikisinin de bir takım kriterlere sahip olması gerekir. Yaşadığı şehri sahiplenmek ve şehrin bütün unsurlarına bir bilincin eşliğinde bakabilmek, güçlü bir aidiyet gelişimi sağlayacağı gibi, kişide şehri koruma duyarlılığı ve sorumluluğunun gelişmesine katkıda bulunabilir. Bilincin eşlik etmediği bir estetik kabul, nesneyi tüketim odaklı yüzeysel bir algıya hapsederek şehrin insana yaşatacağı estetik deneyimlerin fark edilmesini engelleyebilecektir.

“Bir yaşam biçimi olarak şehir, aynı zamanda içinde yaşanan zaman diliminin değer yargılarını da anlatan imgelere sahiptir” (Taşçı, 2014: 63). Şehir göstergeleri de tıpkı edebi metinler gibi semiyotik bir okumayla içinden çıktığı medeniyetin/geleneğin/kültürün kodlarına ve bu kodlardan ne ölçüde izler taşıdığına göre değerlendirilebilir. İnsan eli değen, onun zihinsel ve duygusal süreçlerinden izler taşıyan bir yapının doğal olarak sahip olduğu anlam dünyası da çok boyutlu ve derinlikli olacaktır. Öze dair iddiası olmayan bir yapı, yığından ibaret kabul edileceği gibi, öze ilişkin anlam dünyasına açık olmayan özne de sadece pasif bir kullanıcıdır.

Şehirde ölümler de dâhil olmak üzere insan faktörü, şehrin ruhaniyetini besleyen ve statik mekâna dinamik bir hüviyet kazandıran en önemli unsurdur. Tanpınar, *Yaşadığım Gibi* eserinde “her şehre hüviyetini katan büyük şehirliler vardır” (1970: 157) der. Hatta bazı şehirlerin özel isimlerle birlikte anılması aynı zamanda bu kişilerin ruhaniyetine bürünmesi anlamına gelir. Örneğin, Konya'nın Mevlana ile, Ankara'nın Hacı Bayram-ı Veli, Bursa'nın Emir Sultan, Malatya'nın Battalgazi, Prag'ın Kafka ve Dublin'in James Joyce'la anılması gibi. Büyük şehirlilerin temsil değeri üzerinden ortaya çıkan manevî çehre, şehirde yaşayan insanların omuzlarına da bir sorumluluk yükler. Devraldıkları manevî mirası sonraki nesillere aktarma konusunda bilinçli davranabilmek kadar bu insanlardan aldıkları terbiyeyi devam ettirmeleri de önemlidir.

Özel insanlar kadar, bizatihi şehrin kendisi de mürebbilik vasfını ön plana çıkaran mekânsal ayrıntılara sahip olabilir. Bu ayrıntıların bugün yitip gitmesi, söz konusu terbiye anlayışının artık toplumda bir karşılığı olmamasının bir sonucudur. Sözgelimi Sâmîha Ayverdi, *İstanbul Geceleri* kitabında aktardığı bir anekdotta toplumdaki ahlak ve saygı anlayışını, mekâna dair ayrıntılar eşliğinde sunar: “Büyüğe karşı saygı ve nezaket o derece idi ki, bir çırak veya kalfa, ustası tarafından bir iş için gönderildiği zaman, dükkânların arka sokağa açılan ve ‘terbiye kapısı’ denen ufak kapıdan, kendisinin çırak, karşısındakinin usta olduğunu unutmayan bir edep ve ihtiramla girerek söyleyeceğini söyleyip çekilirdi ve usta oluncaya kadar da bir çırak için ön kapı kapalı ancak terbiye kapısı açıktı” (s.61)

Şehre anlam yüklenirken şehirlî insanın takındığı estetik tavırla birlikte belirleyici olan diğer unsur da mensubiyetleridir. Chirchill, “önce biz şehirlirimizi inşâ ederiz, sonra şehirlirimiz bizi” derken şehrin kimlik kurucu işlevine atıf yapar. Eylemlerini gerçekleştirmek için zorunlu olarak bir mekâna ihtiyaç duyan insan, maddeye nakşettiği kültürel kodlar sayesinde bir yandan kendi kimliğine süreklilik kazandırırken aynı anda rûhaniyetli bir mekân tasavvuru ortaya koyar. Dolayısıyla hem insan hem de mekân bir kimliğe muhtaçtır. Kimlikli mekânlar, üzerlerine mazinin kokusunun sindiği yerler olup bugüne ve geleceğe nakledeceği kültür birikiminin madde planındaki temsilcileridir. Sözgelimi; Tanpınar, *Huzur* romanında, şehrin devam fikri üzerine kurulu kültürel hayatına dikkat çekerken bu devamlılığın sağlanmasında türküler ve sokaktaki çocuk şarkılarını örnek vererek şehrin kimliğini oluşturan kültür yığılmasının önemine vurgu yapar.

Tanpınar'ın hocası Yahya Kemâl de şiirlerindeki İstanbul romantizminin yanı sıra nesirlerinde şehir ve kimlik arasındaki yakın ilişkiye işaret eder. “Ezansız Semtler” yazısında “Biz ki minareler ve ağaçlar arasında ezan seslerini işiterek büyüdük. O mübarek muhitten çok sonra ayrıldık. Biz böyle bir sabah namazında anne millete tekrar dönebiliriz. Fakat minaresiz ve ezansız semtlerde doğan, frenk terbiyesiyle yetişen Türk çocukları, dönecekleri yeri hatırlamayacaklar” (2014: 104) derken, sadece dinî bir mekân örgütlenmesinden bahsetmez. Minare, ağaç ve ezan sesi o dönemde şehrin sunduğu estetik yaşantılar için birer vasıta. Şehir geleneğimizde mahallenin sınırlarını belirleyen ölçütlerden biri de camiler arasındaki mesafedir. Yani okunan ezanın duyulma mesafesine tekabül eden bir alana karşılık gelen yer mahalledir. XIX. yüzyılda teknolojik iletişim sistemlerinin icadına kadar Avrupa’da da benzer bir tanımlamanın olduğu dikkati çeker. Örneğin; Ortaçağ’da St-Mary Le Bow kilisesinin çan seslerinin duyulabileceği mesafenin Londra şehrinin sınırlarını oluşturması gibi. Yahya Kemal’in minare ve ezan sesi ile tanımladığı geleneksel şehir, kimlik değerlerini yitirerek yeni nesiller için, dönülecek bir yuva olma vasfını kaybetmiştir. Şehir göstergelerinin değişmesi, şehirlinin kimlik ve aidiyeti üzerinde olumsuz sonuçlar doğurmuştur.

Benzer bir örneği *Huzur* romanında da görebiliriz. Nuran’la birlikte İstanbul’un muhtelif semtlerinde dolaşan Mümtaz, çevresinde gördüklerini “ruh saltanatını kuran” kişi ve mekânlar olarak niteler. Şehrin maddî unsurlarının yanı sıra musikî de bu ruh saltanatına eşlik eder. Şehirdeki sayfiye alışkanlığının sosyal ilişkiler üzerindeki tesirine değinen yazar, sokakların biçiminden insanların giyim, tüketim, eğlence alışkanlıkları ve sanat anlayışlarına kadar şehir hayatının bir yaşama kültürü olarak benimsendiğine işaret eder. Tanpınar, bir şehrin karşılaşabileceği en büyük tehlikelerden birini kimliksizleşme olarak tanımlarken her şehre hüviyetini kazandıran özel insanların ve mekânların varlığına dikkat çeker. Şehrin tarihini ilgili eserlerden takip ederken devir ve olay merkezli bir anlatımın bıraktığı eksikliği edebiyat, şehrin kimliğine katkı sağlayan kişi ve mekânların hikâyeleriyle tamamlar. Hatta, kültür tarihimizin ayrıntıları ve şehir yaşamının ortaya çıkardığı özel terminoloji, yer isimlerinin orijinal kullanımı gibi ayrıntılar da edebiyatın tanıklığı ile bugüne ulaşır. Türk edebiyatında bu konudaki en dikkate değer örnekleri Abdülhak Şinasi Hisar’da görebiliriz.

Abdülhak Şinasi Hisar metinlerinde, sosyal hayata dair zengin bir kaynak halinde resmedilen şehir ve şehirli insanın yaşama kültürü, o dönemin hayatını aksettiren canlı manzaralar halinde okuyucuyla buluşur. Hisara göre, “*hemen her bina, içinde yetiştiği tarihin bir parçasıdır. Tıpkı durmuş bir saat gibi hep içinde kaldığı zamanı gösterir. Onda ancak bu geçmiş zamanın kalbi duyulur*” (Boğaziçi Mehtapları, s.167).

Binaların yanı sıra cemiyetin taşıdığı özellikler de şehrin yaşanabilirliğini etkiler. Şehir ve insan arasındaki duygusal bağın kopmasında toplumsal yapının, maddenin lehine olacak şekilde değişmesinin etkisi büyüktür. “His, zevk ve hayal avı”na çıkılan gecelerde saz dinleyerek mütevazı bir eğlence kültürünü yaşatan insanlar, herhangi bir kitapta yazmadığı halde ortak olarak uydukları toplumsal kural ve geleneklere göre yaşarlar. *Boğaziçi Mehtapları* kitabında Hisar, devrin insanlarını tanımlarken yitirilen değerlere vurgu yapar:

“*Bu cemiyette o kadar teşrifat, nezaket ve sükût kabiliyeti vardı ki, bu toplanışlar da nihayet bir merasime döner, bir mehtap alayına benzerdi.(...) Bu yüzlerde tevâzu ile gururun, mahviyetle kibrin, emniyetle hüznün, gınâ ile sükûtun birleşmesinden doğan güzel manâyı, bu hanımlar asıl bu hayatın bir mâbâdı olduğu inancına borçluydular. (...) Zaten o zamanın*

insanları daha az muhakemeci, daha az inatçı ve hayata karşı daha ziyade uysaldılar.” (s.76-91)

Şehrin kimliğinin mekân düzlemindeki görüntüsünü ayrıntılı olarak görebileceğimiz yerleşim alanlarının, hangi esaslara göre inşa edildiği ve sosyolojik açıdan toplumsal yaşamı şekillendiren işlevleri dikkate alınırken edebi eserler de birer veri deposu olarak kullanılabilir. Sözgelimi, köşk, yalı, konak, apartman gibi yapıların hangi amaç ve işlevlerle yapıldığı ve arka planındaki sosyolojik analizler mekânsal ayrışmanın tarihi kadar mevcut değişimin imkân, sorun ve sınırlılıklarını görmeyi de kolaylaştıracaktır. Nitekim, “*kenti kent yapan, önemli faktörlerden biri, öncelikle onda kendimizin zaman içinde geriye ve ileriye uzandığımızı, yarın için beklentiler geliştirebildiğimizi ve de eski zamanların yaşantılarını bir şekilde duyumsayarak kendimizi köklü hissetmemizdir.*” (Erzen, 2015: 43) Kültürü yansıtan ve ifade eden mekânların bulunması şehrin kendine özgü bir kimliğe sahip olmasını sağlar. Bu mekânlar geleneğin taşıyıcı ve aktarıcısı olarak şehrin geleneksel birikiminin gelecek zamanlara intikalini sağlar. Şehir, önce fiziksel yapısı, ardından dokusu ve üslûbuyla görünürlük kazanırken kültürel kimliğin taşıyıcısı olan mekânlar, inşa edildikleri dönemin kabullerini ve ruhunu yansıtır. Sözgelimi, Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun *Kiralık Konak* romanında alafrangalık özlemlerinin ufku olarak Paris'i gören torun Seniha'nın, içinde yetiştiği konağı bir mezar gibi görerek konağın kapı kolundan bile nefret etmesi öznenin, yaşadığı mekâna, eve ve dolayısıyla kimliğine yabancılaşmasının bir sonucudur. Konak ve yalı kültürü salt mekânsal değer in ötesinde bir toplumun kültürünü ve medeniyet anlayışını temsil ederler. Şinasi Hisar, *Boğaziçi Mehtapları*'nda yalıları Osmanlı'nın küçük birer numunesi olarak görür:

“Eski büyük yalılar Osmanlı imparatorluğunun küçücük birer minyatürü gibiydiler. Burada her türlü vazife gören adamlar, yalının müşterek hayatından istifade ederlerdi. Dadı çerkes, bacı zenci, hizmetçi Rum, Evlatlık Türk, sütüne melez, kahya kadın Rumelili, ayvaz Ermeni, aşçı Bolulu, harem ağası Habeş, bahçıvan Arnavut olur; Müslüman, Hristiyan unsurlar bu çatı altında toplanarak imparatorluk içindeki anlaşmayı ve anlaşmazlığı, yaşayışı burada devam ettirirlerdi.” (s.15-18)

Şehrin hatıralarını yaşatan edebiyat, şehri maddi unsurlarının yanı sıra insanların nasıl bir terbiye etrafında bir araya geldiklerini gösteren örneklerle birlikte ele alır. Edebiyatın ifade imkânları hem özne hem de nesnenin derinlikli bir şekilde analizini sağlar. Eğlence kültürü, tüketim alışkanlıkları, zaman algısı ve buna benzer yaşam pratiklerinden haberdar olmak, şehrin kendi zamanlarına tanıklık etmek anlamına gelir. Örneğin; Hisar'ın *Fahim Bey ve Biz* romanında eşyaların tarihi anlatılırken insan ilişkilerinin mahiyeti ve gündelik hayatın akışı bu eşyanın işlevi ile ilişkilendirilerek anlatılır. Çalışma saatleri, kadınların ev dışında geçirdikleri zamanın niteliği ve miktarı gibi bilgilerin yanı sıra şehrin insana yaşattığı estetik tecrübeye dair izlenimler de esere ve okuyucuya farklı bir zenginlik kazandırır. Özellikle romanın “Fahim Bey ve İstanbul” başlıklı bölümünde İstanbul, kimlik, bellek ve estetik olmak üzere üç açıdan mukimlerine tesir eden bir şehir olarak anlatılır. Bu bölümü bugünün kent anlayışı ile okumak nostaljik bir eylem gibi görünse de şehrin zamanla kaybolan büyüsunü hissettirmesi bakımından önemlidir:

“İstanbul'da yaşayanlar, biraz his ve fikir adamı olunca, hayatlarına bir lezzet ve kıymet veren iki duygunun ta gençliklerinde gönüllerine dolarak artık ölümlerine kadar kendilerinden ayrılmadığını görürler. Bunların biri tabiat, diğeri tarih duygusudur ve onlar

zaman zaman bu duygulardan birinin kanadıyla, mütad günlerimizin his seviyesini mutlaka aşarak, yüksek bir iklime varırlar.”

“İstanbul’un öyle tılsımlı geceleri olur ki bunlar bizi sessizce bir şefkat gibi sararak ruhumuzun bütün bağlarını, kör düğümlerini çözer, bütün zehirlerini eritir. Bizi hafifleştirir, manevîleştirir, yeryüzünden ayırıp bir efsane âlemine götürür. Böyle derin bir yaz gecesi İstanbul’un herhangi bir sahilinden ayrılan sandal, mehtaplı sulara yüze yüze semanın yalnızlıklarına çıkar, geçmeyen bir zaman içinde dolaşır, bir insan talihinin en son hudutlarına varır, rüyalar diyarına ulaşır ve bize ebedî saadetlerimizi sunar.” (s.83)

Çamlıcadaki *Eniştemiz*, mekânın rüya atmosferi içinde duygusal ifadelerle resmedildiği bir romandır. Yazarının İstanbul’a ve mâzîye duyduğu hayranlık, mekânı idrak ve yansıma biçimine de yansır. Sözü, kahraman anlatıcıya emanet eden yazar, Boğaziçi’nin mavi havasını, içtiği lezzetli bir su gibi; Çamlıca’nınkini ise kokladığı bir çiçek gibi algılar. Sıradan bir şehir romantizmi olarak yorumlanamayacak bu ifadelerin arka planını oluşturan tarihî ve kültürel zeminde, mekânın inşasında rol oynayan toplum, sanat, siyaset ve din gibi dinamikler etkin rol oynar. Mekânın kimliğini oluşturan bu unsurlar aynı zamanda toplumsal belleğin muhtevasını da yansıtan ayrıntılar sunar:

“Çamlıca demek bütün Osmanlı devrinin son ihtişamları demektir. Çamlıca demek Sultan Aziz devrinin atları, arabaları, avları, köşkleri, debdebesi ve tantanası demektir. Daha, Çamlıca demek bir evliyaya benzeyen ihtiyar Sami Paşa’nın bir dergâha benzeyen kalabalık köşkü, seslerini hâlâ uğultulu rüzgârlar gibi duyduğumuz Namık Kemal-Sezai neslinin bu semte methiyeleriyle verdiği mânalar, hürriyet şâiri Abdülhak Hâmid’in Suphi Paşa korusundaki kayası, birçok zarafet hatıraları, atlar, arabalarla gezilen yerler, Çamlıca demek hâlâ daha böyle aşk hatıralı ve şiirli, güzel ve biraz baş döndürücü bir semt demektir. (...) Fakat Çamlıca tamamen Türk ve Müslüman bir muhitti” (s.33)

Abdülhak Şinasi Hisar, maziye donmuş bir zaman dilimi olarak eserlerinde kullanmaz. Mazi, yaratıcı bir kaynak gibi bugünü çevreleyen koruyucu bir hâle işlevi üstlenir. Sağlam köklerle geleceğe yönünü dönen bir gelişim sürecinde mazinin sesi, kimlik ve kendilik değerlerinin yaşatılmasında önemli bir yere sahiptir. Dolayısıyla Hisar metinlerinde maziye ait fotoğrafların ardından bugüne dair kayıplar ve yitirilen değerlerin bıraktığı boşluk da dikkatlere sunulur. Değişen mekân mı yoksa kişiler ve devrin zihniyet dünyası mıdır? *Çamlıcadaki Eniştemiz* romanının, “Bu Âlemden Kalan Son Cümle” başlıklı son bölümünde çocukluk ve ilk gençlik döneminin cenneti olarak tanımladığı Çamlıca’nın zamanla rûhunu ve ihtişamını kaybetmesini anlatıcı, gönüllerden sürülen eski bir musıkîye benzetirken, bu nitelik kaybını kendi ruhudaki değişimlerle ilişkilendirerek yorumlar:

“Şehirlerin yüzleri, insanların çehreleri kadar ihtiyarlıyor! Evler, vücutlar gibi çöküyor; mahalleler nesiller gibi eskiyor! Kalan bütün eşyaların mânâları değişiyor! (...) Şimdi aynı noktadan aynı semtlere bakıp o yeryüzüne inmiş gördüğüm eski yıldızlar yerine yanan lambaları, hakikatte oldukları gibi, yani bütün mânâlarından boşalmış ve cam gözler gibi kalmış bir takım havağazi ve elektrik ışıklarından ibaret olarak görüyor ve insan elinin yaktığı, söndürdüğü bu kandilleri bir sürü mâneviyatsız aydınlıkların boş ve yabancı kargaşalığı gibi bularak, adeta şaşırıyordum.”(s.277-279)

Mekânın insana sunduğu algısal yaşantılar estetik tavrı ortaya çıkarırken, mekâna karşı takınılan estetik tavrıda belirleyici olan hususlardan biri de tarihî ve kültürel mensubiyetlerdir.

Hacı Vâmık Bey'in, her karışına rüya, hayal ve özlemlerinin sindiği köşkünün dair tasvirlerle eşlik eden duygu ve düşüncelere bakıldığında zamanla yaşanan değişimin fiziksel değil algısal düzlemde olduğu fark edilir.

Şehir ve kimlik arasındaki ilişki edebiyatta sadece mâzînin muhafazası şeklinde ele alınmaz aynı zamanda bilhassa postmodernist yönelimlerle birlikte eşyanın tahakkümü altında ezilen, arayış içinde olan, şehrin uğultusundan kaçmaya çalışan ve mekânda kök salmak yerine günübürlük ve kaygan bir zeminde tutunmaya çalışan aykırı insanın şehirle mücadelesi şeklinde işlenir. Böylece klasik dönemde gündelik hayatın canlı mekânlarını görme imkanı bulurken, artık okuyucu muhayyel, ütöpik ve distöpik mekân anlayışı ile kurgulanan şehirlerle tanışır. Örneğin, Hasan Ali Toptaş, *Uykuların Doğusu*'nda şehri uğuldayan fantastik bir canavar gibi kurgularken yazar, simgesel bir anlatımla kent sorunsalını ele alır. Tahsin Yücel, *Gökdelen* romanında distöpik bir şehir kurgulayarak insan odaklı geleneksel şehrin, modern ve kapitalist gökdelen zihniyeti karşısında tutunma, nihayetinde de yenik düşme macerasını anlatır. Metinlerin içeriğindeki değişime şehrin hikâyesini dikkate alarak baktığımızda, şehrin hangi sebeplerle değişmek zorunda kaldığı ve toplumsal yapının bu değişimden etkilenme biçimine dair ayrıntılar karşımıza çıkar. Konaktan apartmana geçiş, sadece mekânsal bir ayrışma değil, bir zihniyet değişiminin mekâna ve yaşam biçimine yansımalarının bir sonucudur. Türk edebiyatında bu konuda karşılaştırma ve eleştirel bakışın geniş yer tuttuğu çok sayıda metinle karşılaşılabilir. Bunların içerisinde sorunlara yönelik tespitlerin yanı sıra çözüm üretmeye katkı sağlayan metinleri gündeme getirmek edebiyat şehir ilişkisini şehrin lehine olacak şekilde yorumlamayı gerekli kılar. Abdülhak Şinasi Hisar örneğinde olduğu gibi, edebi eser okuyucuya bir hayal perdesi aralarken aynı zamanda şehri dinamik bir bakış açısıyla değerlendirme imkânı sunar.

Şehrin, morfolojisini ortaya koyabilmek için tarih, sanat, edebiyat ve estetik gibi manevi çehreyi ortaya çıkaran unsurlara ihtiyaç vardır. Maddenin arkasındaki şehri görebilmek için elzem olan bu unsurlar, sadece mekân ve eşyaya odaklanan statik algının ötesinde dinamik bir bakış açısına ihtiyaç duyar. Bu bakış açısını besleyen kaynaklardan biri de edebiyattır. Edebî eserler sayesinde kent estetiğine dair ayrıntılar toplumsal belleğe yerleşir. Edebiyatta mekân analizi sadece fiziksel ölçümlere göre değil aynı zamanda mekânın insan ruhundaki tesirini dikkate alan algısal boyuta göre de yapılır. Dolayısıyla insan ruhunun çözümleme aracı olarak işlev gören mekân, çevresel anlamda yatay; algısal anlamda ise dikey bir yorumla incelenebilir.

Kamusal Bir Estetik Alanı Olarak Şehir: Kaybolan Estetiği Edebiyatla Bulmak

“Dünyayı güzellik kurtaracaktır.”

Dostoyevski, Budala

Güzellik ve fayda arasındaki sınırdaki sınırdaki yer alan bir sanat olarak tanımlanan mimari, insanın estetik yaşantısına yön veren bir etkiye sahiptir. Gündelik yaşam mekânlarından tarihî abidelere kadar her yapı, gözün değer biçtiği ölçüde kıymet taşımakla birlikte maddî ve manevî açıdan külfetli olması bakımından diğer insan ürünlerinden ayrılır. Bir binanın gayesine uygun olması ve işlevselliği onun estetik değerini artırır. Bu sebeple mekâna dair geliştirilen estetik ölçütler sadece göze hitap eden güzellik unsurlarıyla sınırlı olmayıp buna ilave olarak mensubu olduğu kültür ve medeniyetin yaşama üslubunu ne kadar ifade ettiğiyle de alakalıdır. *“Toplum hayali, her şeyden fazla bir binada kendini gösterir. Bir milletin nasıl bina kurduğu, emek ve*

enerjisini nasıl binalara sarfettiği, en çok ne gibi mimarî motifleri kullandığı, bize o millet hakkında, nesirinden, şiirinden veya, müziğinden daha çok şey söyler” (Edman, 1991: 106). Mimarının temsil ettiği hikâyeye sadece mensubu olduğu kültürün tarihine dair ayrıntılarla sınırlı olmayıp üretilen eserde kullanılan malzeme ve üslubun devrin yaşam şekli ve sanat anlayışıyla ilişkisini de yansıtır. Sözgelimi malzeme olarak taş veya ahşabın hâkim olduğu devirle, çelik ve betonun tahakkümündeki mimari birbirinden çok farklı şeyler anlatır. Benzer şekilde insan bedeninin mekândaki devinimi çevresel koşulların değişimiyle birlikte çeşitli sınırlandırmalara maruz kalır ve şehrin insanla arasındaki mesafenin açılması söz konusu olur. Tüm bu değişimlerin edebi eserlerde birey odaklı mikro ölçekle anlatılabilmesi edebiyatı, şehrin hikâyesini anlatma noktasında önemli bir konuma yerleştirir. Geçmiş önceleyen klasik metinlerden, şimdi ve âna odaklanan postmodern anlatılara kadar kronolojik bir şekilde yapılacak şehir temalı okumalar şehrin kente evrilme öyküsünü vereceği gibi şehirli insan tipinin değişimini de gözler önüne serecektir.

Lefebvre, mekânın belli kodlar içeren bir yapı olduğunu ve okuma eylemiyle bu kodların çözümünün mümkün olacağını söyler. Ancak okuma eyleminden önce, mekânın üretilmiş olduğuna dikkat çeker. Buna dayanarak, mekânı “*algılanan, tasarlanan ve yaşanan*” (Lefebvre, 2014: 68) mekân olmak üzere üç boyutuyla ele alır. Algının gerçekleşebilmesi için ruhsal temelli bir etkiye ihtiyaç duyan insan, mekânı tasarlayarak o yeri yaşanabilir kılarken Baumgarten’in “duyumsal idrakin bilimi” olarak tanımladığı estetikten yararlanır.

Kent estetiğini belleğe yerleştiren alanlardan biri de edebiyattır. Estetik algının en zengin örneklerini görebileceğimiz edebiyat, şehrin insana yaşatabileceği estetik deneyimin kaynakları konusunda farkındalık oluşturabilir. Nitekim gündelik hayatın koşuşturması içinde ortaya çıkan bir takım körlük alanları, insanı mekanik bir canlıya dönüştürerek onun tabiatla arasındaki mesafeyi açmıştır. Bunun sonucu olarak bir ağaç ya da çiçek, sadece birer peyzaj unsuru olarak dikkat çekerken, insan gökyüzüne bakmayı, mehtabı temaşa etmeyi hatta sessizliği dinlemeyi unutmıştır. Edebiyat, “gökyüzünün başka rengi de olduğunu” hatırlatan bir güce sahiptir. Boğazın suni ışıkları yüzünden mehtap ışığından mahrum olduğunu fark edemeyen insan, *Boğaziçi Mehtapları* kitabını okuduktan sonra bu tecrübenin eksikliğini hissedecek ve teknolojinin sunduğu estetik yaşantıyla doğal olan arasındaki nitelik farkını esfle görecektir. Mehtap, sadece bir zaman diliminin doğadaki görünümü olmayıp bu ayrıntıdan türeyen bir literatürün ortaya çıkması da dikkat çekicidir. Şinasi Hisar’ın yazıları sayesinde okuyucu, Boğaziçi kültürünün ayrıntıları, dönemin eğlence anlayışı, insan ilişkilerinin niteliği, yerleşim mekânlarının dekoratif özellikleri ve işlevleri gibi her biri devrin ruhunu yansıtan konular hakkında bilgi sahibi olabilir.

Örneğin *Boğaziçi Mehtapları* kitabında ‘mehtaba çıkmak’ tabirinin ne anlama geldiği ayrıntılı olarak anlatıldıktan sonra bir şehirde sükûnetin insana verebileceği estetik hazzın zamanla kaybolmasından doğan boşluğa işaret edilir. Sessizliği estetize ederek anlatan yazar, Boğaziçi medeniyetindeki sessizliği, huzurun ve insanlar arasındaki karşılıklı saygının kaynağı olarak niteler:

“Maziyi anlamak ve duymak için bilinmesi lazım gelen, şimdi elimizden kaçırmış olduğumuz bir nimet, bize yardım elini uzatan bir ilah vardı ki o da her günümüzü saran nefis bir sessizlikti. Sükût, gramofonlarla yenilerek, radyolarla kovularak, otomobil, otobüs, tramvay gürültüleriyle delik deşik edilerek gitgide o kadar azalmış, daralmış, ufalmış, yeni hudutların içinde kalmış ve bizim saatlerimizin çoğundan o kadar uzaklaşmıştır ki bazen ona rastgelince

bir lezzet gibi duyuyoruz. Biraz süren sessizlik bize ilaç diye koklanan bir ruh gibi tesir ediyor ve musiki yerine geçiyor.”(s.181)

Evveleri bütün Boğaziçinde böyle lezzetli bir sessizlik hüküm sürerdi. Sabahlar sislerin mahmurlukları içinde süt gibi bir sessizlik; akşamlar loşluğun örtüleri altında içki gibi mahrem bir sükûn ve geceler karanlığın yahut mehtabın karşısında şiir gibi bir sükût; hulasâ ayrı ayrı renklerde, tatlarda inceleşen, değişen, koyulaşan, devam eden ve bize bir lütuf gibi gelen bir sükût duyulurdu” (s.183)

“Zira, insanlar arasında emniyet, muhabbet, şefkat hislerine dayanan bir susuş, erişebilecekleri en derin sözler kadar güzeldi. Söyleyebileceğimiz hiçbir sözü bu güzel sükûtu bozmaya layık bulmazdık.” (s.187)

Estetik tavra eşlik etmesi gereken bilince işaret eden Hisar, Boğaz'ın bin bir inceliklerini sezen gözlerin bu güzelliği takdir etmekle birlikte, gördüğü eserin hangi ustanın yapısı olduğunu bilecek kadar dikkatli ve ilgili olduğunu ifade eder.

Ortak bir objeye duyulan estetik hazzın farklı insanları birleştiren etkisine dikkat çeken yazar, bugün eksikliği hissedilen toplumsal âhengin estetik aracılığıyla sağlanabilme imkânını düşündürür. Estetik tavrın yaygın olduğu toplumlarda şiddet ve uyumsuzluğun yerini hoşgörü, çoğulculuk ve saygı alacaktır. Zira estetik, menfaat beklentisi olmaksızın, gözü dinlendiren ve güzele tüketmeden değer veren bir yaklaşımdır. Mekânın rûhaniyeti ve zevklerde birliği sağlayan toplumun ortaya çıkardığı uyum, kamusal bir estetik alanı olan şehrin toplum üzerindeki yapıcı etkisine dikkat çeker. Şinasi Hisar, *Boğaziçi Mehtapları* eserinde toplumun her kesiminden insanın nezaket kuralları ve geleneklere bağlılık konusunda ittifak içinde olduğunu belirtirken estetiğin birleştirici gücüne duyulan ihtiyacı dile getirir. Yazar, bir devri anlatmaktan ziyade, yaşadığı dönemde eksikliği hissedilen hasletlere işaret eder:

“Bu, her şeyi kendi renkleriyle saran gece öyle munis, bu çiçek gibi kokan hava öyle temiz, bu ipek gibi deniz öyle hisli, bu kayık ve sandalları bir lütuf gibi taşıyan sular öyle şerefli, bu saadet hissini duyuran mehtap öyle güzeldi ki, bunlar güya insan talihleri arasındaki bütün müsavatsızlıkları kaldırıyor, talihlerin seviyelerini birleştirerek bütün gönüllere bir tek huzur ve bir tek haz sunmuş oluyordu. Mehtap gecesinin ihtişamı karşısında sanki bütün insanlar müsaviydiler.”(s.102)

Hafıza, kimlik ve estetiğin bir arada görülebileceği mekânlardan biri de mezarlıklardır. Yahya Kemal'in, *“Esef etmez güneşin şimdi neler yıktığına/ Serviler şehri dalar kendi iç aydınlığına”* dizelerinde *serviler şehri* olarak tanımladığı mezarlık, Nihat Sami Banarlı'nın 'ölüm mimarisi' ve 'Müslüman-Türk ölüm felsefesinin birer ahiret bahçesi gibi işlendiği ve millî bir çizgiyi yansıtan' yer olarak değerlendirilir ve Abdülhak Şinasi Hisar'ın *Çamlıcadaki Eniştemiz* romanında şehirle iç içe olan ve hayatı bütünleyen bir mekân olarak anlatılır. *“Toplumların ölüme ve ölümlere karşı tavrı, kültürlerinin belirleyici bir özelliği (olmakla birlikte) mezarlıklar genellikle birkaç kuşağın belleğini kaydeden, insanlara yer ve zaman ile olan bağlarını anımsatan yerler”* (Erzen, 2015: 97) olması sebebiyle özel bir işleve sahiptirler. Çamlıca'daki sosyal hayatın tasvir edildiği bölümde mezarlıkların etkisine değinilmesi, taşıdıkları kültürel değerle alakalıdır:

“Bülbül deresinde, Karacaahmed'in serpintilerinden olan ve muntazam Hıristiyan mezarlıklarını andıran, dönmelerin hep düz ve dik taşlı mezarlığına karşı, büyük bir fıstık ağacı

önünde iyi bildiğim bir kurtuluş noktasına geldik ki burada,(...) bildiğim bir mezar taşı bana, yaldızlı başının üstünde daima taşıdığı küçük bir ışık parçasıyla, âşınalar arasındaki göz kırpmasına benzer bir işaret verirdi ve bunun bir kurtuluş haberi olduğunu anlardım.” (s. 28)

Sadece İstanbul'un tasvire değer güzelliklerini anlatmakla yetinmeyerek, mekânı bir ruh mimarı olarak kurgulayan Abdülhak Şinasi Hisar, bu romanında gerek çevresel gerekse kurgusal mekânlarda çok boyutlu ve derinlikli bir anlatıma yer verir. Bu bakımdan edebî açıdan kıymet taşımalarının yanı sıra Hisar metinleri, şehir tarihi yazımı, edebiyat ve şehir ilişkisini dikkatlere sunma, şehir estetiğini edebiyat üzerinden okuma ve geleceğin şehir modellerine ilham verme gibi farklı işlevlere kapı aralayan bir veri deposu olarak değerlendirilebilir.

“Belirgin ve okunaklı bir çevre, güven vermenin yanı sıra deneyimin derinliğini ve yoğunluğunu arttıran bir etkiye de sahiptir” (Lynch, 2015; 5). Şehrin fiziksel okunaklılığını sağlayan unsurlardan biri de kişinin, yaşadığı şehre duyularını açabilmesidir. Kişiye, bu tecrübeyi zengin bir algı çeşitliliği ile yaşatabilecek edebiyat, güncel şehir çalışmalarında yararlanılan yeni bir alan olarak dikkati çekmektedir. Sözelimi, Tanpınar'ın *Huzur* romanında geçen şarkılar ve mekânlar tespit edilerek mekânları, bugünün İstanbul'unda yeniden keşfetmek üzere bir harita hazırlanmış ve müzik eserleri de arşivlenmiştir. Kurmaca bir metinden hareketle şehrin gerçeğine ulaşmayı amaçlayan bu çaba, romandan ilham alarak bugünün şehirlerinin hâla kurtarılabilecek bir ruhu olduğu iddiasından yola çıkmaktadır. Benzer bir çalışma, Calvino'nun *Görünmez Kentler* kitabı üzerine de yapılmış olup, böylece hayal şehir tasarımlarının pratiğe dökülebilme imkânı sorgulanmıştır. Abdülhak Şinasi Hisar'ın *Çamlıcadaki Eniştemiz* romanı da “mekânsal belleğin haritalanması” yöntemi ile farklı bir açıdan incelenmiştir. Bu yöntemde kullanılan *“zihinsel harita, kişinin yaşam çerçevesinde oluşan olguların kalitesiyle ve göreceli konumlarıyla ilgili bilgiyi kodlamasına ve depolamasına yarayan bir dizi sürec(in)”* incelenmesini sağlar. (Köseoğlu-Burkut, 2017: 44). Romanlara uygulanacak bu ve benzeri yöntemler alternatif mekân okumalarını gündeme getirmekte; edebiyatın şehirlerinden hareketle bugünün kent sorunsalı karşısında ne gibi yapıcı çözümler üretilebileceği konusunda bir düşünce ve pratik alanı açmaktadır.

Sonuç: Şehir Meselesinde Edebiyatın Sözü/ İddiası

Edebiyat ve şehir ilişkisinin mahiyeti edebî türlerin ifade imkânlarına göre farklılık gösterebilir. Fiil ve eylemlerin ağırlıklı olduğu nesir dilinde betimleme şehrin dışsal unsurları üzerinde yoğunlaşırken, sıfat ve imgesel anlamın ön planda olduğu poetik metinlerde mekân ve insan ruhu arasındaki ilişki örtük bir dille sezdirilir. İlkinde anlatma biçiminde gerçekleşen aktarım şiir dilinde yerini okuyucunun duyuş ve sezış kabiliyetine bırakır. Sözelimi, Mithat Cemal Kuntay'ın *Üç İstanbul*'unda ya da Halide Edip'in *Sinekli Bakkal*'ında mekânın arka planında devrin ruhuna yönelik sosyal ve tarihi değerlendirmelere yer verilirken Yahya Kemal'in şiirlerinde mekân kimlik kurucu bir değer olarak hafızası ve ruhaniyetiyle birlikte ‘metafiziğin, fiziği tamamladığı’ bir yer olarak vasf edilir. Peyami Safa romanlarında semtler arasındaki farklılıklar üzerinden şehir sosyolojisi ışığında incelenebilecek mekân, İsmet Özel'in şiirinde “O gün bugün, şehri dünyanın üzerine kapatıp bıraktım” dizesindeki dikey anlamıyla karşımıza çıkar. Dolayısıyla edebiyatta şehrin ele alınma biçimi çeşitli disiplinler ışığında ele alınabilecek bir çeşitlilikle karşımıza çıkar.

Edebî türleri dikkate alarak yapılan bu ayırımında Ahmet Hamdi Tanpınar ve Abdülhak Şinasi Hisar metinlerini farklı bir yerde değerlendirebiliriz. Onların farklı olduğu yön, nesir

dilini şairane bir duyarlılıkla çeşitlendirmeleri ve şehri, bellek, kimlik ve estetik gibi temel konular açısından ayrıntılı olarak ele almalarıdır.

Edebî eserlerdeki mekânlar üzerine yapılacak disiplinlerarası okumalar, bir yandan edebiyat araştırmalarına yeni bir soluk getireceği gibi bu tarz yaklaşımlar sayesinde mekân, sadece matematiksel ölçümler ve madde boyutuyla sınırlandırılmadan duygu, düşünce ve kültürün şekillendirdiği çok bileşenli bir yapı olarak değerlendirilebilir.

Estetik, kişinin kendisine, çevresine ve nesneye rûhu ile bakmasıdır. Terbiye edilmiş bir bakışı gerektiren estetik tavrı, bireysel ve toplumsal düzeyde geliştirmeye yönelik araçlardan biri olan edebiyat, aynı zamanda mimari gibi bir mekân sanatı olduğu için şehirciliğe dair yaşanan sorunlara çözüm üretebilecek bir etkiye sahiptir. Estetik algının ayrıntılı bir şekilde gözlemlenebileceği edebî eserler, eşyaya ve nesneye, değersizleştirmeden ve tüketmeden bakışı sağlayan tecrübeler sunar. Estetik ve edebiyatın işbirliğine yer veren bir çalışma, bireyde ve toplumda estetik tavır ve terbiyenin oluşmasında yapılandırıcı bir etkiye sahip olabilir. Bu etkinin oluşmasında kişi ve toplumun rolünün gözlemlenebileceği örnekler ortaya koyan Şinasi Hisar metinleri, şehir estetiği ve edebiyat sosyolojisi gibi disiplinlerarası çalışmalara kaynaklık edecek nitelikte zengin bir içeriğe sahiptir.

Şehre estetik değer kazandıran unsurlardan biri olan edebiyatın, metin düzeyinde ortaya koyacağı veriler, şehir tarihi yazımına katkı sağlayacağı gibi, kent estetiğinin toplumsal belleğe yerleşmesinde de önemli bir işlev üstlenmektedir. Toplumsal yozlaşmanın sebeplerinden biri olan bellek yitiminin günümüzün şehircilik anlayışına sirayet etmesi, edebiyattaki şehir temsillerinin estetik ve kültürel kaynaklarını tespit etme zorunluluğu doğurmuştur.

Yerel yönetimler alanında yeni bir uygulama olarak gündeme gelen kent estetiği çalışmalarında ciddi bir kaynak eksikliği söz konusudur. Çevre ve Şehircilik Bakanlığının yayınladığı genelge doğrultusunda Belediyelerin kent estetiği kurulları oluşturmaları gerekmekte olup bu girişim, konuyla ilgili hem teorik hem de uygulamalı çalışmalara olan ihtiyacı ortaya çıkarmıştır. Edebî eserler aracılığıyla şehir ve şehir estetiği üzerine yapılacak okumalar, kent estetiği alanında çalışan araştırmacı ve yöneticilere de nitelikli bir kaynak olarak katkı sunabilir.

Güzeli takdir eden ve güzel görmeyi başarabilen fertlerden oluşan bir toplumda ayrışma ve şiddet, beslenme zemini bulamayacaktır. Nitekim estetik tavır, yöneldiği nesneyi tüketmeden ve hiyerarşik bir düzen içinde değerlendirmeden takdir edebilir. Bu durumda estetik vasfı ön plana çıkarılan bir şehrin sakinleri, aldıkları estetik terbiyenin yönlendirmesiyle yaşadıkları şehri daha insanî bir mekân haline getirme yolunda çaba sarf ederek şehre olan aidiyetlerini de kuvvetlendireceklerdir. Bu süreçte edebiyat da yapıcı katkı sunma iddiası ile şehir konusunda başvurulabilecek alanlardan birisidir. Abdülhak Şinasi Hisar, şehrin fiziki yapısını metafizik dinamikleriyle birlikte ele alarak şehir ve insan arasındaki ilişkiyi mazi düşüncesinin refakatinde ele alırken aynı zamanda edebî üslûbun en güzel örneklerini verir. Hisar'ın metinleri ile şehrin eski zamanlarına tanıklık etmek sadece nostaljik bir yönelim olmayıp bugünün inşasında insan odaklı şehir anlayışının oluşmasındaki etkisi açısından da büyük önem taşımaktadır.

KAYNAKLAR

- Bachelard, Gaston, (1996), **Mekânın Poetikası**, (Çev. Aykut Derman), Kesit Yayınları, İstanbul.
- Erzen, Jale Nejdet, (2012), **Çoğul Estetik**, Metis Yayınları, İstanbul.
- , (2015), **Üç Habitus Yeryüzü, Kent, Yapı**, YKY, İstanbul.
- HİSAR, Abdülhak Şinasi, (1967), **Çamlıcadaki Eniştemiz**, Varlık Yayınevi, (3.bs.) İstanbul.
- , (1996), **Fahim Bey ve Biz**, Bağlam Yayınları, İstanbul.
- , (1997), **Boğaziçi Yalıları- Geçmiş Zaman Köşkleri**, Bağlam Yayınları, İstanbul.
- , (1997), **Boğaziçi Mehtapları**, Bağlam Yayınları, İstanbul.
- , (2005), **Ali Nizami Bey'in Alafrangalığı ve Şeyhliği**, Yapı Kredi Yay., İstanbul.
- Irwin, Edman, (1991), **Sanat ve İnsan -Estetiğe Giriş-**, (Çev. Turhan Oğuzkan), Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul.
- Köseoğlu, Emine-BURKUT, Emine Banu, (2017), “Abdülhak Şinasi Hisar'ın ‘Çamlıcadaki Eniştemiz’ Romanında Mekânı ve Mekânsal Belleği Haritalamak”, IX. **Uluslararası Üsküdar Sempozyumu Bildirileri (11-13 Kasım 2016)**, Üsküdar Belediyesi, İstanbul.
- Lefebvre, Henry, (2014), **Mekânın Üretimi**, (Çev. Işık Ergüden), Sel Yayıncılık, İstanbul.
- Lynch, Kevin, (2015), **Kent İmgesi**, (Çev. İrem Başaran), İş Bankası Yayınları (7.bs.), İstanbul.
- Mengüşoğlu, Takiyettin, (1988), **İnsan Felsefesi**, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi, (1970), **Yaşadığım Gibi**, Türkiye Kültür Enstitüsü Yayınları, İstanbul.
- Taşçı, Hasan, (2014), **Bir Hayat Tarzı Olarak Şehir, Mekân, Meydan**, Kaknüs Yayınları, İstanbul.
- Yahya Kemal, (2014), **Aziz İstanbul**, İstanbul Fetih Cemiyeti, 15.bs., İstanbul.
- Yetkin, Suut Kemal, (2007), **Estetik Doktrinler**, Palme Yayıncılık, Ankara.